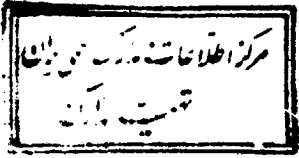

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۷۹ / ۲ / ۲۰

دانشگاه قم

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآنی و حدیث

موضوع :

ترجمه و تحقیق باب هشتم تا پانزدهم کتاب القرآن بحار الانوار علامه مجلسی

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر سید رضا مؤدب

۵۵۱۷

استاد مشاور :

جناب حجة الاسلام والمسلمین علی احمد ناصح

نگارش :

علی اسلامی

اسفند ۱۳۷۸

۲۷۸۰۰

يا ايها الناس قد جاءكم موعظة من ربكم وشفاء
لما في الصدور و هدى ورحمة للمؤمنين.

ای مردم، به یقین برای شما از جانب پروردگارتان اندرزی و در مانی برای آنچه
در سینه هاست ، و رهنمود و رحمتی برای گروندگان [به خدا] آمده است .

تقدیم

به آنانکه برای حفظ و تعالی معارف قرآنی مرارتها کشیدند.

به آنانکه جهت آشنایی نسل حاضر و به اجرا در آمدن احکام نورانی قرآن درد و رنج، شکنجه و شهادت به جان می خردند.

به آنانکه در نزدیک شدن مابه قرآن و بهره مند شدن از فیوضات آسمانی آن نقش داشته و دارند.

بویژه به پدر عزیز و مادر و الامقام که در ارادات و عشق ما به ثقلین نقش اول و بیشترین سهم را داشته اند.

تشکر و تقدیر

حمد و ثنا حضرت حق را که ما را در انجام رساندن این امر موفق ساخت.

و قدر و سپاس از تمامی کسانی که ما را در این امر مهم یاری رساندند. بخصوص همسر گرامی و ارجمندم که با تحمل تنهایی و محرومیت‌های ناشی از این پژوهش زمینه انجام کار را فراهم ساخت.

و نیز تشکر از اساتید محترم، استاد راهنما جناب آقای دکتر مؤدب و استاد مشاور جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای ناصح که با راهنمایی‌های سودمند خود انجام این امر را هموار ساختند.

چکیده

رساله حاضر با عنوان " ترجمه و تحقیق باب هشتم تا پانزدهم کتاب القرآن بحار الانوار علامه مجلسی " به ترجمه و تحقیق هفت باب از کتاب مذکور پرداخته که متجاوز از ۱۳۵ روایت در موضوعات گوناگونی همچون ظاهر و باطن، تأویل و تنزیل، علم ائمه علیهم السلام، تدبیر در قرآن و کیفیت توسل به آن، تفسیر به رأی و مخلوق بودن قرآن را شامل می شود. این مهم در دو فصل جداگانه با عناوین ترجمه و بررسی و تحقیق تنظیم گردیده بدینصورت :

فصل اول: در این فصل علاوه بر ترجمه روایات که محور اصلی رساله می باشد در قسمت متن واقع شده به موضوعات ذیل پرداخته شده که در قسمت پاورقی آمده است :

الف - بررسی سند بخش اعظم روایات

ب - استدراک مآخذ روایات

ج - نقد و توضیح اجمالی برخی روایات

فصل دوم: این فصل متضمن تحقیق پیرامون موضوعاتی است که بخش قابل ملاحظه ای از روایاتی که این رساله به ترجمه آن پرداخته است را با عناوین ذیل به خود اختصاص داده است :

الف - تأویل قرآن

ب - تفسیر به رأی

ج - محکم و متشابه

فهرست مطالب

	مقدمه
۱	
۲	شیوه پژوهش و نحوه گزارش آن
	فصل اول : ترجمه و بررسی
	بخش ۱ : قرآن دارای ظاهر و باطن است و حاوی تمامی علوم
۴-۴۰	و ائمه آگاه بر آن هستند و...
۶	آگاهی امام علی <small>علیه السلام</small> به مکان ، زمان و شأن نزول آیات
۸	علی با قرآن و قرآن با علی است
۹	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> افضل راسخان در علم و آگاه به تأویل قرآن
۹	تمامی آنچه بشر بدان نیاز دارد ، در قرآن است
۹	قرآن محکم و متشابه دارد
۱۱	سخنان ائمه برگرفته از قرآن است
۱۱	توانائی فوق العاده امام در تفسیر قرآن
۱۱	ظاهر و باطن قرآن
۱۳	احکام تمام مسائل مورد نیاز بشر در قرآن بیان شده است
۱۳	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> وارث علوم تمامی انبیاء و سر آمد آنان
۱۵	ائمه عالم به تمامی امور از طریق قرآن
۱۶	بی خبری مردم کوفه از مقام علمی علی <small>علیه السلام</small>
۱۷	علم ائمه به ظاهر و باطن قرآن
۲۲	آگاهی ائمه به تأویل قرآن
۲۳	اعتراف دانشمندان به پیشگامی امام <small>علیه السلام</small> در تفسیر قرآن
۲۷	وجود نام افراد در قرآن
۲۷	علم امام علی <small>علیه السلام</small> به کتب آسمانی
۲۸	جنگ پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> برای تنزیل و جنگ امام برای تأویل بود
۳۰	جریان داشتن قرآن
۳۱	منع از تفسیر به رأی
۳۱	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> قرآن را به امام تعلیم می دهد و اوصیاء پس از خود را نام می برد
۳۴	مراد از " من بلغ " در آیه

۳۶	قرآن برای اهلش شفاء است
۳۶	حدیث ثقلین
۳۶	قرآن به چهار قسم است
۴۰	علت جدا نشدن قرآن و عترت از یکدیگر
۴۱-۴۲	بخش ۲: فضیلت تدبّر در قرآن
۴۱	مراد از حکمت در آیه " و من یوتی الحکمه ..."
۴۱	شیوه اصحاب در فراگیری قرآن
۴۳-۴۸	بخش ۳: تفسیر قرآن به رأی خویش و تغییر آن
۴۳	تفسیر به رأی نشانه بی ایمانی است
۴۴	نگرانی پیامبر ﷺ از امتش بواسطه سه چیز است
۴۴	گروه های ملعون نزد پیامبر ﷺ
۴۶	نهی شدید از تفسیر به رأی
۴۹-۵۱	بخش ۴: کیفیت توسّل به قرآن
۴۹	برآورده شدن حاجات و توسل به قرآن
۵۲-۵۵	بخش ۵: انواع آیات قرآن و ناسخ و منسوخ و آیاتی که درباره ائمه علیهم السلام تأویل شده است
۵۲	آیاتی که در مورد ائمه است
۵۶	بخش ۶: آیاتی که در نکوهش یهود آمده است
۵۷	بخش ۷: مخلوقیت قرآن
۵۷	قرآن کلام خداست
۵۸	معنای مخلوق در روایات مربوط به قرآن

فصل دوم : تحقیق

مقدمه

بخش اول : تأویل قرآن

- تأویل در لغت
۶۵
معنای تأویل نزد علماء و مفسران
۶۶
همه آیات قرآن تأویل دارند
۷۲
چه کسی تأویل قرآن را می داند
۷۳
بیان علامه در تفسیر آیه ۷ آل عمران و نظر ایشان در علم غیرخدا به تأویل
۸۳
جمع بندی و نظر نهائی
۸۷
نکات احادیث تأویل
۸۹

بخش دوم : تفسیر به رأی

- مقدمه
۹۱-۹۷
نظر علماء و مفسران درباره تفسیر به رأی
۹۲
مفاد روایات تفسیر به رأی
۹۳
علت نهی از تفسیر به رأی
۹۵
۹۷

بخش سوم : محکم و متشابه

- محکم و متشابه در لغت
۹۸-۱۰۹
محکم و متشابه بودن آیات قرآن
۹۹
نظر علماء و مفسران در مورد آیات محکم و متشابه
۱۰۰
حکمت وجود آیات متشابه
۱۰۲
۱۰۷

فهرستها

- فهرست آیات قرآن
۱۱۰
فهرست اصطلاحات حدیث
۱۱۴
فهرست راویان حدیث
۱۱۶
فهرست رموز مصادر بحار الانوار
۱۲۰
چکیده به انگلیسی
۱۲۱
فهرست منابع
۱۲۲

مقدمه

جایگاه عظیم قرآن و نقش فوق العاده ای که این کتاب مقدس در صحنه زندگی مسلمانان ایفا می نماید هر مسلمان علاقمند به تعالیم و معارف قرآنی را بر آن می دارد، تا جهت آشنایی بیشتر با این موهبت آسمانی به تحقیق پرداخته و موضوعات گوناگونی که در مورد علوم و معارف قرآنی مطرح است را روشن سازد. از اینرو این رساله که ترجمه و تحقیق هفت باب از کتاب القرآن بحار الانوار را عهده دار است، علاوه بر بررسی سندی و متنی روایات که، پیرامون ظاهر و باطن قرآن، تنزیل و تأویل، علم ائمه به قرآن و اینکه قرآن حاوی تمامی علوم است، محکم و متشابه و تفسیر به رأی می باشد.

به تحقیق تفصیلی موضوعاتی پرداخته که هم اکثر روایات ابواب فوق الذکر را به خود اختصاص داده وهم از جمله موضوعاتی هستند که اکثر دانشمندان علوم و مباحث قرآنی در تالیفات خویش به طرح آنها همت گماشته اند که این توجه بیانگر اهمیت آن موضوعات می باشد. که گزارش تحقیقی این موضوعات در فصل دوم در سه بخش ارائه می گردد:

بخش اول : به بحث تأویل قرآن پرداخته، که آنچه در این فصل هدف است بیان معانی

تأویل قرآن و اینکه علم به تأویل قرآن به خداوند متعال اختصاص ندارد.

بخش دوم : مفاد احادیث تفسیر به رأی مورد دقت قرار گرفته و مقصود از تفسیر به رأی

روشن شده است .

بخش سوم : محکم و متشابه، که ویژگی آیات متشابه بیان می شود.

شیوه پژوهش و نحوه گزارش آن :

با توجه به موضوع رساله که ترجمه و تحقیق است ، نوع پژوهش در این رساله پژوهش اسنادی و کتابخانه ای است که در پنج مرحله صورت پذیرفته است :

مرحله اول : در ابتدای کار برای حصول اطمینان از اینکه در نقل احادیث (ار لحاظ سند و متن روایت) قلم افتادگی رخ نداده به مصادر بحار الانوار مراجعه شد . که این کار علاوه بر تأمین چنین اطمینانی فایده دیگری نیز در پی داشت و آن اینکه در مواردی آدرس ذکر شده برای روایات در بحار الانوار - به جهت تفاوت در چاپ و یا بواسطه اشتباه در چاپ - با مصادر آنها قابل تطبیق نبود که این موارد نیز اصلاح گردید .

مرحله دوم : در این مرحله به دیگر کتب حدیث و تفاسیر قرآن بخصوص تفسیرهای مآثور مراجعه شد که این امر حداقل سه فایده به دنبال داشت . :

۱- اول اینکه با این بررسی یکی دیگر از ابعاد کاری رساله که استدارک مآخذ بود انجام پذیرفت که مصدر حدیث و منابع دیگری که حدیث در آنها آمده بود در پاورقی در آخرین شماره که برای هر حدیث منظور شده گزارش شده است .

۲- آگاهی بر تفاوت هایی که میان احادیث بحار الانوار و دیگر منابع وجود داشت که در پاره ای موارد الفاظی کم و زیاد شده بود و یا تقدّم و تأخّر در ذکر بعضی الفاظ صورت گرفته بود . که این تفاوت در صورتی که در معنا تغییر ایجاد می نمود در پاورقی توضیح داده شده است .

۳- آگاهی بر اسامی برخی از روایاتی که در بحار الانوار تنها به ذکر القاب و یا پسوند اسامی آنها اکتفاء شده بود که کار را در بررسی سندی مشکل می ساخت ، که در ترجمه اسامی این دسته راویان به جهت حفظ امانت در کروش اضافه شده است .

مرحله سوم : برای بررسی اسناد احادیث و آشنایی با شرح حال راویان آن ، به کتب رجال مراجعه شده که گزارش آن را به اختصار یا به تفصیل در پاورقی در اولین شماره ای که برای هر حدیث منظور گردیده آمده است .

مرحله چهارم : پس از ترجمه در مواردی که احساس می شد روایت نیاز به توضیح و یا احیاناً بررسی و نقد دارد آنرا در پاورقی گزارش نموده ایم .

مرحله پنجم : از آنجایی که بخشی از کار رساله تحقیق است ، لازم بود موضوعاتی مورد تحقیق و پژوهش قرار گیرد . که پس از مطالعه احادیثی که ترجمه آنها در فصل اول رساله آمده ، سه موضوع مورد توجه قرار گرفت ، هم به لحاظ تعداد احادیثی را که شامل می شدند و هم به جهت محتوا و مضامینشان که مسائل مهمی را ارائه می دادند . بطور خلاصه در فصل اول ، ترجمه احادیث در متن واقع شده و در پاورقی به کیفیت سند حدیث، آدرس آیاتی که در متن حدیث آمده اند همراه با ترجمه آنها ، بررسی و نقد حدیث و ذکر منابع و مآخذ حدیث پرداخته شده .
و در فصل دوم پژوهشی در مورد سه موضوع تأویل ، محکم و متشابه و تفسیر به رأی .

فصل اول

ترجمه و بررسی

● باب هشتم : قرآن دارای ظاهر و باطن و حاوی تمامی علوم و ائمه آگاه به قرآن و ...

● باب نهم : فضیلت تدبّر در قرآن

● باب دهم : تفسیر قرآن به رأی خویش و تغییر آن

● باب یازدهم : کینیت توسل به قرآن

● باب دوازدهم : انواع آیات قرآن و ناسخ و منسوخ و آنچه از قرآن درباره ائمه
علیهم السلام است.

● باب سیزدهم : آنچه بوسیله آن خداوند یهود را سرزنش کرد.

● باب چهاردهم : قرآن مخلوق است.

باب هشتم

قرآن دارای ظاهر و باطن است و علم و دانش هر چیز را می توان از قرآن بدست آورد و ائمه علیهم السلام آگاه بر تمامی علوم موجود در قرآن می باشند و کس دیگری از آن مطلع نیست مگر بواسطه ائمه .

[مقدمه]

مجلسی:

بسیاری از خبرهای مربوط به این موضوع در بابهای کتاب امامت بیان شد، و اکنون به اختصار بعضی از آنها را بیان می کنیم. و تفصیل آن در باب احتجاج امیرالمومنین علیه السلام با شخص زندیقی که مدعی تناقض در قرآن بود (۱)، و نیز در اخباری که با سلسله سند در باب سلونی قبل از تفقدونی (۲) وارد شده، گذشت.

از جمله اینکه امیرالمومنین علیه السلام فرمود:

بخدا سوگند اگر مجلس افتاء فراهم شود، همانا برای اهل تورات از توراتشان فتوی دهم، تا اینکه تورات به سخن آید پس بگوید: سخنان علی درست است و کاستی در آن نیست و فتوای او بر اساس حکم خدادر تورات است. و برای اهل انجیل از انجیلشان فتوای دهم، تا اینکه انجیل به سخن

۱- در کتاب احتجاج طبرسی آمده است که شخص زندیقی به نزد امیرالمومنین علی علیه السلام آمد و به آن حضرت عرض کرد: اگر در قرآن اختلاف و تناقض نبود بعدین شما ایمان می آوردم! حضرت فرمود آن تناقضات کدام است؟ شخص زندیق موارد متعددی را بعنوان تناقض در قرآن عنوان می کند که ما برای رعایت اختصار به یک مورد از آن اشاره می نمایم: گفت: (نسوا الله فنسیهم - خدا را فراموش کردن خدا نیز آنها را فراموش نمود، توبه ۶۷) و (فالیوم ننساکم کما نسوا لقاء یومهم هذا - امروز ما آنها را فراموش می کنیم همانگونه که لقای چنین روزی را فراموش کردند، اعراف ۵۱) با (و ما کان ربک نسیاً - پروردگار هرگز فراموشکار نبوده، مریم ۶۴)

امام پاسخ فرمود: مراد از "نسوا الله" در این آیه اول اینکه خدا را اطاعت ننمودند "فنسیهم" خداوند نیز در آخرت برای آنها ثوابی قرار نداد از خیر فراموش شدند و در آیه دوم یعنی آنچه را به اولیاء پاداش می دهند به آنها نخواهند داد اما در آیه سوم مراد این است که خداوند علو و کبیر است از اینکه فراموش نماید او حفیظ و علم است.

برای اطلاع بیشتر ر.ک: طبرسی، احتجاج: ۳۸۴/۱-۳۹۵؛ شیخ صدوق، توحید: ۲۵۵-۲۶۹

۲- بپرسید از من قبل از اینکه مرا نیاید ر.ک: علامه مجلسی، بحار الانوار ۱۱۷/۱-۱۲۸

طبرسی، احتجاج: ۳۸۴/۱؛ شیخ صدوق، امالی: ۱۰۵ و ۲۰۸

آمده، و بگوید: سخنان علی درست است، کاستی در آن نیست و شما را به آنچه خداوند در انجیل نازل فرموده: فتوی داده. و اهل قرآن را از قرانشان فتوی دهم، تا اینکه قرآن به سخن آمده و بگوید: علی راست می گوید و کاستی در سخن او نیست و شما را به آنچه که خداوند در من نازل نموده فتوی داده است.

شما که قرآن را هر شب و روز تلاوت می کنید، آیا در بین شما کسی هست که بداند آنچه را قرآن درباره آن نازل شده؟

و اگر آیه شریفه: "يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أَمَّ الْكِتَابِ" (۱) نبود هر آینه شما را نسبت به آنچه واقع شده و نسبت به آنچه تا روز قیامت اتفاق خواهد افتاد با خبر می نمودم. (۲) (۳)

۱- رعد، ۳۹: "خداوند هر چه را بخواهد محو و هر چه را بخواهد اثبات می کند و امّ الكتاب نزد اوست".

۲- طبرسی، احتجاج: ۱/ ۳۸۴؛ علامه مجلسی بحار الانوار: ۱۰/ ۱۱۸

عین این گفتار عیاشی از زراره و او از امام باقر علیه السلام روایت می کند که امام فرمود:

امام علی بن الحسین علیه السلام همواره می فرمود، اگر آیه ای از کتاب خدا نبود... "محمد بن مسعود بن عیاشی،

تفسیر عیاشی: ۲/ ۲۱۵؛ علامه طباطبائی، المیزان: ۱۱/ ۵۸۳؛ فیض کاشانی، الصافی فی تفسیر القرآن: ۲/ ۸۷۸

۳- معنای این حدیث **چنانکه** از آیه شریفه برمی آید **که** خداوند خواسته است خلانقش با جهل بحوادث آیند زندگی کنند تا بضروریات زندگی خود قیام نمایند چون اگر عالم باشند هدایت با اسباب عادیه را نمی پذیرند و دو اصل اساس زندگی که همان خوف و رجاء است از اعتبار می افتد.

آری اگر حوادث آیند بطور کامل برای آنها هویدا شود غرض الهی که ادامه زندگی عادی بشر است **قائم** نمی شود و همین جهت باعث شده است که امام از آیند خبر ندهد نه اینکه اگر خبر می داد خداوند با محو و اثبات خود او را تکذیب می نموده خلاف آنچه را که او خبر داده بود پدید می آورد چه آنجناب از این در جهت **مطمئن** بوده " علامه طباطبائی، المیزان: ۱۱/ ۵۸۳

[احادیث باب] (۱)

۱- طبرسی در احتجاج از جعفر بن محمد از پدرش و او از پدرانش و آنها از حضرت علی علیه السلام روایت کرده اند ، که حضرت فرمود:

در باره کتاب خدا از من بپرسید ، بخدا سوگند هیچ آیه ای از کتاب خدا در شب و روز ، در سفر و در وطن نازل نگشت، مگر اینکه رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را برای من اقرار نمود ، و تأویل آنرا به من یلمی داد. ابن الکوا (۲) برخاست و گفت: یا امیر المومنین ! در آنجا که آیاتی نازل می شد، و شما حضور نداشتی چطور؟ حضرت فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله آنچه را از قرآن بر وی نازل می شد و من حاضر نبودم، برایم حفظ می نمود، تا اینکه به نزد وی حاضر می شدم پس مرا به خواندن آن وا می داشت ؛ و می فرمود: یا علی ! خداوند در غیاب تو چنین آیاتی را نازل نمود، و تأویل آنها چنین است؛ و از این جهت حضرت رسول صلی الله علیه و آله تأویل و تنزیل تمامی آیات را بمن یاد می داد. (۳)

۱- باب هشتم که متجاوز از ۸۴ حدیث را در خود جای داده همچنانکه از عنوان باب ظاهر است احادیث تحت عنوان سه موضوع ذکر شده اند به این شرح است:

الف- قرآن حاوی تمامی علوم است که ۲۴ حدیث مربوط به این موضوع می باشد.

ب- ائمه حامل علوم قرآن می باشند که شامل ۵۴ حدیث می باشد.

ج- ظهر و بطن قرآن که ۱۷ حدیث در این موضوع ذکر شده است.

البته بعضی احادیث مشترک میان موضوعهای مذکور میباشند که در این میان ۹ حدیث مشترک میان موضوع اول و دوم می باشد، و ۱۱ حدیث مشترک میان موضوع دوم و سوم و ۴ حدیث در بر دارنده هر سه موضوع می باشد. لازم به ذکر است که مهمترین موضوع این باب ظاهر و باطن است - اگر چه کمترین تعداد حدیث را بصورت ظاهر به خود اختصاص داده است. - چون زمانی ادعای اینکه قرآن حاوی تمامی علوم است صادق خواهد بود که قائل شویم آیات قرآن علاوه بر معنای ظاهری از معنای باطنی نیز برخوردار است .

همچنین زمانی علم ائمه علیهم السلام به قرآن برای آنان امتیاز به دنبال دارد که معتقد به ظهر و بطن قرآن باشیم چون تمامی آشنایان به زبان عربی به معنایی که الفاظ در آن ظهور دارند آگاه میباشند پس آنچه ائمه را در این زمینه برتر می سازد علم و آگاهی دیگری است که در صورت پذیرش معنای ظاهر و باطن برای قرآن ممکن است.

۲- ابن الکوا اسمش عبدالله از اصحاب امیرالمومنین علیه السلام و خارجی است و او همان کسی است که پشت سر امام با صدای بلند می خواند: "ولقد اوحی الیک والی الذین من قبلک لئن اشرکت لیحبطن عملک و لتکونن من الخاسرین - به تو و همه پیامبران پیشین وحی شده اگر مشرک شوی، تمام اعمال تباه می شود و از زیانکاران خواهی بود. زمر ۶۵" امام علی علیه السلام نیز که امامت مردم را در نماز عهده دار بود و با صدای بلند قرائت می خواند، ساکت شد، تا اینکه ابن الکوا نیز ساکت شد. امام دوباره شروع به سخن نمود ابن الکوا نیز دوباره با صدای بلند شروع به قرآن خواندن نمود و این کار را تا سه مرتبه تکرار نمود. امام نیز در مرتبه سوم آیه شریفه را تلاوت نمود:

"فاصبر ان وعدالله حق و لایستخفنک الذین لایوقنون - صبر پیشه کن که وعده خدا حق است و هرگز کسانی که ایمان ندارند تو را خشمگین نسازند - روم ، ۶۰" ، شیخ عباس قمی، الکنی واللقاب : ۳۹۵/۱

۳- طبرسی ، احتجاج : ۳۸۶/۱ ؛ محمد رضا حکیمی ، سلونی قبل ان تفقدونی ، ۳۹۰/۱

علامه مجلسی ، بحار الانوار ، ۱۰ / ۱۲۵ .